ELDSTADEN

Eldstaden har (och har haft) en central plats i hemmet och i de flesta kulturer. Den har också en stark symbolisk betydelse, elden är helig och står för livskraft. Att lära sig kontrollera elden var ett stort steg i människans utveckling. Forskarna tror att redan Homo erectus kunde göra upp eld för cirka 790 000 år sedan. De flesta äldre metoder för att göra upp eld skapar en friktion som antänder en bit fnöske. Det uppstår gnistor när flinta slås mot exempelvis svavelkis. I antikens Rom brann den heliga elden i gudinnan Vestas tempel, där den vaktades av hennes sex jungfrur.

Den tidigaste eldstaden i Sverige var en öppen härd i mitten av rummet, där röken steg upp genom en öppning i taket. Sommartid flyttades ofta härden utomhus. Under tusentals år var faktiskt kökets plats ute i det fria. Senare blev eldstaden mera sluten, den ändrades till en rökugn uppbyggd av gråsten över ett valv där man eldade. Under medeltiden fanns eldstäder med rökgång och skorsten. Eldstaden hade flyttat till ett hörn av rummet där den murades och byggdes på med en skyddande mur.

I anslutning till härden fanns en bakugn. Ovanpå den kunde morfar eller farfar ligga och värma sig på den så kallade gubbhyllan. För en vanlig bonde fungerade rummet där eldstaden fanns både som kök, sovrum och vardagsrum. I mera välbeställda hem kunde man ha flera separata eldstäder enbart för uppvärmning. I Skåne var köket skilt från stugan som värmdes upp av en sättugn ansluten till eldstaden.

På 1700-talet kom kakelugnar, kokspisar och gjutjärnskaminer. Den svenska kakelugnen konstruerades av generalen Fabian Wrede och arkitekten Carl Johan Cronstedt. De hade 1765 fått i uppdrag att ta fram en vedbesparande eldstad för hushållen, eftersom myndigheterna befarade en energikris i landet till följd av främst den mängd skog som gick åt i bergshanteringen. Den billiga rörspisen, en förenklad variant av kakelugnen, var populär hos vanligt folk. Kakelugnen fanns oftare på herrgårdar och i borgarhem. Under senare delen av 1800-talet började även bondebefolkningen använda kakelugnen och kokspisen. På 1830-talet kom gasspisen och på 1890-talet började elspisar säljas.

Fortfarande använder närmare tre miljarder av världens befolkning ved för att laga mat och ungefär en miljon människor dör av rök från matlagningen varje år. Miljontals kvinnor i Indien lagar mat över öppen eld och två tredjedelar av Indiens sotutsläpp kommer från matlagningen. Över Asien bildas sotmoln som bidrar till jordens uppvärmning, de svarta sotpartiklarna absorberar solljus och leder till att glaciärerna smälter i Himalaya och Arktis. Men eldstaden är också ett fattigdomsproblem. I Indien ägnar kvinnor och barn många timmar varje dag åt att samla in bränsle. I Sydafrika kan 26 procent av familjens månadsinkomst gå åt enbart till bränsle.

En lösning skulle kunna vara solugnar eller solspisar. Den enklaste solugnen kostar bara fem dollar. Norrmannen Jon Bøhmer fick pris för sin solugn Kyoto Box 2009. Han vann första pris i Climate Change Challenger, en tävling för uppfinningar som kan bromsa klimatförändringarna. Solugnen Kyoto Box lär vara inspirerad av den schweiziske uppfinnaren Horace-Bénédict de Saussures experiment med en solugn på 1760-talet.

